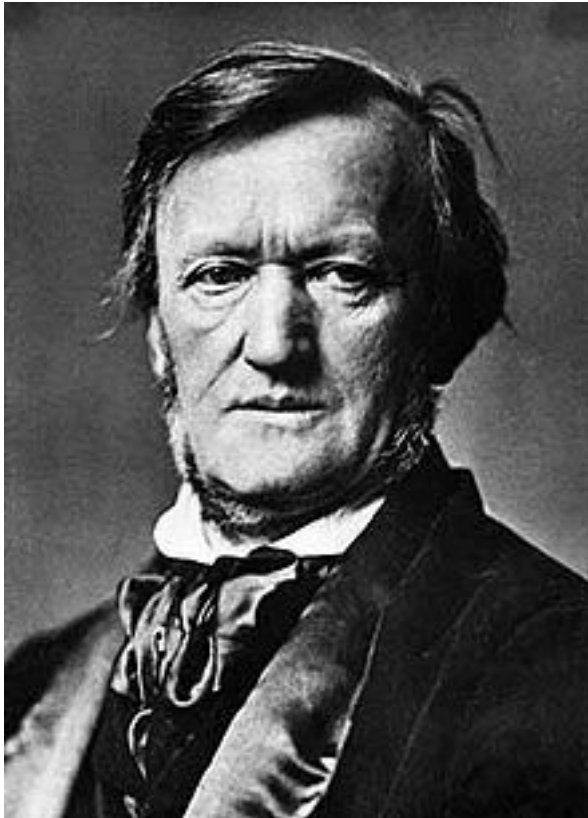

Boldizsár Noémi

2009. 05. 15. (XIII/20) HETEK

Ki volt Wagner? - Egy művész vallása

Idén is megrendezik a Művészetek Palotájában a Budapesti Wagner-napokat, melyeknek keretében a világon alighanem egyedülálló módon, egymást követő estéken mutatják be a bayreuthi zeneszerző nagyszabású kompozícióját két alkalommal is: A Nibelung gyűrűjét, valamint a Grál-lovagról szóló Parsifalt Fischer Ádám vezényletével. Míg a monumentális vállalkozás résztvevői joggal büszkélkedhetnek azzal, hogy Wagner eredeti elképzelései szerint viszik színre a Ringet, addig a mestertől vett idézetekkel szélsőségesen antiszemita honlapokon találkozunk.

Richard Wagner kétségtelenül hatalmas életművet hagyott hátra. Olyan komponista volt, aki zenéjével, operáival, tetteivel, írásaival vihart kavart már életében, és azóta is megosztja a zenésztársadalmat. Gyerekkorában korántsem volt biztos a hivatását illetően, csaknem minden művészeti ággal próbálkozott: festéssel, irodalommal, majd minimális zenei előképzettség után vált az operairodalom vezéralakjává. Tevékenysége viszont nem csupán a zeneszerzésre irányult, személyében egyesül az író, a rendező, a színész, a gondolkodó is.

A művész-forradalmár gyökerei

Richard Wagner 1813-ban született Lipcsében, egy kispolgári család kilencedik és egyben legkisebb fiúgyermekéeként. Egy területen sem ért el kimagasló eredményeket, első zongoratanára úgy vélekedett, zenész bizonyára sosem válik majd belőle, végül azonban mégis a zene mellett döntött. Színházakban kezdett el dolgozni, majd miután 1839-ben adósságai miatt szökni kényszerült, elhatározta, hogy Párizsba megy szerencsét próbálni. Ám első igazán wagnerinek mondható operáját, a Rienzit nem fogadták a francia színházak. Csalódottságában párizsi élményeit novellában örökítette meg, melyben megfogalmazta ars poeticáját is. Mondataiból világosan látható, hogy életét teljes mértékben a művészetnek szentelte, és azt magasabb rendű valóságként állította be nemcsak önmaga előtt, hanem az egész művészársadalom előtt is, amivel lerakta egyfajta művészetvallás alapjait.

Nem sokkal e sorok papírra vetése után levelet kapott II. Frigyes Ágost szász királytól, és 1842 októberében Drezdában sor került a Rienzi bemutatójára. Wagner egy csapásra híres és népszerű zeneszerző lett. Drezdai munkássága lehetővé tette további műveinek színre vitelét is. Az 1849-es drezdai forradalomban betöltött szerepe miatt szöknie kellett. Ezzel csaknem tizenegy évi svájci száműzetés kezdődött. A svájci évek alatt teljesedett ki alkotói munkássága. Ezekben az években olyan barátokra tett szert, mint Liszt Ferenc, Nietzsche, de itt ismerkedett meg Schopenhauer filozófiájával is, ami szinte kivétel nélkül rányomta bélyegét operáira. Emellett olyan fokú érdeklődést mutatott a keleti miszticizmus, buddhizmus, hinduizmus iránt, hogy az 1850-es évek végén még egy buddhista legendán alapuló drámához is készített vázlatot Der Sieger (A győztes) címmel.

A legendák, mondák, különösen a germán mitológia történetei már korábban is megihlették Wagnert, már említett párizsi útjáról hazatérve elhatározta, hogy operáinak szövegkönyvében ezeket dolgozza fel. Így 1848 és 1874 között - huszonhat évi alkotó munka gyümölcseként - készült el az észak-germán mondavilágot feldolgozó négy operából álló zenedráma, A Nibelung gyűrűje, melynek története a világuralmat jelképező gyűrű és birtokosai köré szövődik. Wagner célja nem az eredeti történetek hiteles bemutatása volt. Behatóan tanulmányozta a korában fellelhető csaknem összes mitológiai forrást, majd ezekből egy saját történetet gyúrt össze.

Wagner művészetének megértéséhez elengedhetetlen látni, hogy ő nem csupán a zenére koncentrált, hanem minden művészet összhangját akarta megteremteni, aminek csúcspontját az operában látta (Gesamtkunstwerk). Saját maga írta a szövegkönyveket, a cselekményeket is ő alakította, részletekbe menően meghatározta a díszletet, az énekesek mozdulatait is, olyan színpadtechnikai újításokat vezetett be, mint például a zenekari árok és a nézőtér besötétítése, amivel olyan hatást tudott elérni a saját korában, mint manapság a mozi vagy a televízió. Forradalmasította az addig szokványos operák zenei szerkesztésmódját is, melyek közül talán a legkorszakalkotóbbnak a vezérmotívumok használata bizonyult. A vezérmotívum - egy-egy szereplőhöz, tárgyhoz, fogalomhoz tartozó dallam, amely a mű során apró változtatásokkal jelenik meg - még az 1960-as években is a hollywoodi filmzeneszerzők kedvelt szerkesztési technikája volt, de a 21. században is találkozunk olyan filmmel, amelyben a wagneri koncepciót továbbfejlesztve alkalmazták azt.

A német felsőbbrendűség prófétája

Wagner hosszú évekig tartó belső folyamat során jutott el arra a meggyőződésre, hogy a német nemzetnek különleges küldetése van Európában. Ezt a következőképpen fogalmazta meg: „... a valódi »német szellem« maga az általános emberi szellem, az egyetlen univerzális népszellem, és a német nép az emberi közösség megteremtésének egyetlen reális kiindulópontja. Európa újjászületése eszerint a német nép szelleméből kell hogy kiinduljon, a német politika pedig akkor lesz megváltó erővé, ha a valódi német szellem harcosává lesz.” Témaválasztásai is ezt az irányvonalat követik, hiszen mindvégig megmaradt az ősi germán történeteknél, a Nibelung-éneknél, vagy a Grál-lovagokról, Lohengrinről, Parsifalról szóló legendáknál, melyek nagy hatással voltak kortársaira és későbbi közönségére is. Maga Hitler is úgy vélte, hogy neki kell magára öltenie Lohengrin alakját, de a Rienzi egy 1904-es előadása is olyan nagy hatást gyakorolt rá, hogy az 1938. évi bayreuthi Wagner-fesztiválon azt mondta: „Abban az órában kezdődött el!”

A Nibelung gyűrűje időközben olyan monumentálisra sikeredett, hogy egy színház sem vállalta a zeneszerző eredeti elképzelései alapján négy egymás utáni estét igénylő zenedráma színpadra állítását. Wagner ettől kezdve azon volt, hogy saját színházat hozzon létre. Így történt, hogy 1876-ban jelentős uralkodói anyagi támogatás mellett megnyitotta kapuit a bayreuthi Festspielhaus, ahol azóta is csaknem minden évben megrendezik a Bayreuthi Ünnepi Játékokat.

Wagner és a zsidók

A zeneszerző hét évvel az első Bayreuthi Ünnepi Játékok megrendezése után, 1883-ban halt meg. A halála alkalmából rendezett megemlékezések több helyütt antiszemita demonstrációvá váltak, amiről Herzl Tivadar is beszámolt. A főként német nyelvterületen alakult helyi Wagner-társaságok az antiszemitizmus gócpontjai lettek.

Számos zenetörténész úgy véli, hogy Wagner zsidósághoz való viszonyáért egy személyes konfliktus felelős. Második párizsi útján éppen annak a zsidó származású zeneszerzőnek a legújabb operáját mutatták be nagy sikerrel, akivel első útja során összekülönbözött. Wagner ismét babérok nélkül tért vissza, és 1850-ben először álnéven, majd 1869-ben a saját neve alatt is megjelentette leghírhedtebb antiszemita hangvételű cikkét A zsidóság a zenében (Das Judentum in der Musik) címmel. Ebben a következőket írja: „...régóta visszafojtott gyűlölséget őrizek magamban e zsidó-vircsaft ellen, és ez a gyűlölség éppoly szükségszerű a természetnek, mint az epe a vérnek...” De kifejti az egész „zsidókérdés” megoldására kínált javaslatát is, melyet napjainkban antiszemita honlapokon olvashatunk: „Noha kultúránk bukását csak az akadályozhatja meg, ha erőszakkal kiközösítjük a romboló idegen elemet, képtelen vagyok döntení, mivel ez olyan erőket követelne meg, amelyek létezéséről nincs tudomásom. (...) Abba a helyzetbe kényszerültünk, hogy a zsidóktól való szabadulásunkért kell küzdenünk. (...) Gondolják el, hogy egyetlen módszer létezik az önöket terhelő átok leküzdésére: Ahasvérus megváltása - a megsemmisítés.” E sorok után igencsak naivitás lenne azt állítanunk, hogy Wagnernek semmi köze nem volt a Wagner-társaságokban elburjánzó antiszemitizmushoz.

Hitlernek kedvenc zeneszerzője volt Richard Wagner. Fontosnak tartotta, hogy még az 1923-as sikertelen puccskísérlete előtt felkeresse Bayreuthot. Ott olyan emberekkel találkozott, mint Houston Stewart Chamberlain -Wagner egyik lányának a férje -, akinek fajelméletéről szóló

könyvét már jóval korábban olvasta és magáévá tette, de látogatásával olyan benyomást tett a Wagner villa későbbi úrnőjére, Winifred Wagnerre, hogy az válogatás nélkül bármilyen társaságban hangot adott a Führer iránti elkötelezettségének. Ennek következtében férje halála után azt kezdték rebesgetni, hogy Hitler jövődöbelije lesz. Mindazonáltal a dinasztiaalapító fia és felesége jártak közben az amerikai Henry Fordnál is, aminek nyomán az antiszemita autógyár-tulajdonos jelentős anyagi támogatást nyújtott a német nemzetiszocialista mozgalomnak. Wagneréknél ezen felül külön lakrész várta a Führert az Ünnepi Játékok idejére, melyeket hatalomra jutása után anyagilag is támogatott. Wagner leszármazottai ugyanazt az örökséget folytatták, amit a zeneszerző elkezdett, és nyíltan vállalták elkötelezettségüket Hitler és a náciizmus mellett.

Wagner hitvallása

„Hiszek Istenben, Mozartban, Beethovenben, valamint ezek tanítványaiban és apostolaiban; hiszek a Szentlélekben és egy egységes és osztatlan művészet igazságában, hiszem, hogy ez a művészet Istentől ered, és benne él minden égi sugártól megvilágított emberi lélekben; hiszem, hogy az, aki csak egyetlenegyszer is megízlelte e művészet magasztos gyönyörűségeit, örökre híve lesz, és sohasem fogja megtagadhatni; hiszem, hogy e művészet által mindenki üdvözölhet, és hogy ezért mindenkinek megengedett, hogy mellette hitet téve éhen halhasson; hiszek egy utolsó ítéletben, melyben rettenetes átokkal sújtnak mindazok, kik e földön mesterséget, kufárkodást és uzsorát űzni merészelnek ebből a fenséges művészetből, melyet gonosz szívvel és durva érzékiséggel meggyaláztak; ellenben hiszem, hogy e művészet hí követői felmagasztaltatnak egy mennyei áradatban, mely az összes napok fényétől ragyog, a legtökéletesebb hangok illatai közepette, és végül egyesülnek az örökkévalóságban minden harmónia isteni kútforrásával. Bár hasonló sors jutna nekem is osztályrészül. Amen.” (Richard Wagner: Egy német muzsikus Párizsban)